

УДК 324(497.11)"1990"
328(497.11)"1990"

Dr Kosta NIKOLIĆ
Institut za savremenu istoriju

OBNAVLJANJE PARLAMENTARNOG PORETKA U SRBIJI 1990.¹

APSTRAKT: U tekstu se piše o društvenoj atmosferi i dominantnim političkim procesima koji su postojali u Srbiji u vreme održavanja prvih višestranačkih izbora 1990. U centru analize jesu vladajuća oligarhija i njena nespremnost da izvrši punu demokratizaciju Srbije, kao i delovanje prvih opozicionih stranaka.

Ključne reči: Srbija, Jugoslavija, socijalizam, parlamentarizam, izbori, demokratija, diktatura

Kriza u Jugoslaviji i slom realnog socijalizma u Istočnoj Evropi otvorili su pitanje obnavljanja parlamentarnog poretka u Srbiji, odnosno održavanja prvih višestranačkih izbora posle Drugog svetskog rata. U tom dugom periodu, pravo na vladanje nije bilo zasnivano na prihvatanju od strane građana koje se izražava-

¹ Literatura o ovim pitanju je brojna. Ukazujemo na najznačajnije radove: *Politički marketing i prvi posleratni višestranački izbori u Jugoslaviji* : zbornik radova sa naučnog skupa „Politički marketing i izbori u Jugoslaviji 1990»/Vladimir Goati [et al.], Beograd: Institut za novinarstvo, 1992; Vladimir Goati, *Stabilizacija demokratije ili povratak monizmu. „Treća Jugoslavija“ sredinom devedesetih*, Podgorica: Unireks, 1996; Slavoljub Đukić, *Između slave i anate-me. Politička biografija Slobodana Miloševića*, Beograd, 1997; Vladimir Goati, *Izbori u SRJ 1990–1998. Volja građana ili izborna manipulacija, Izborni sistemi : izbori u Srbiji 1990–1996*/Milan N. Jovanović, Beograd, Institut za političke studije: Službeni glasnik, 1997; *Partijski mozaik Srbije : 1990–1996/D.* [Dijana] Vukomanović [et al.]; priredio Vladimir Goati, Beograd, Beogradski krug: Akapit, 1997 (Beograd: Standard 2); Dragoš Ivanović, *Bolest vladanja: vlast, opozicija i parlamentarizam u Srbiji na kraju XX veka*, Beograd: Republika, 2000 (Beograd: Grafiprof); Zlatoje Martinov, *U podnožju demokratskih propileja: izbori u Srbiji 1990–2000*, Beograd, 2000; Slaviša Orlović, *Političke partije i moć*, Beograd, 2004; Zoran Stojiljković, *Partijski sistem Srbije*, Beograd, 2006; Lenard J. Cohen, *Serpent in the Bosom. The Rise and Fall of Slobodan Milošević*, Westview Press, 2000; *Političke stranke u Srbiji: struktura i funkcionisanje*/Zoran Lutovac (ur.) [et al.], Beograd: Friedrich Ebert Stiftung : Institut društvenih nauka, 2005 (Beograd: Libra); Vladimir Goati, *Partije i partijski sistemi u Srbiji*, Niš: Odbor za građansku inicijativu: OGI centar, 2004 (Niš: Spektar); Beograd, 2001; Slavoljub Đukić,

lo na slobodnim izborima, već na „prošlim zaslugama“ vladajuće komunističke partije i „svetloj budućnosti“ koju je samo ona mogla da obezbedi. Negiranje izbora, kao uostalom i svih drugih institucija parlamentarne demokratije, proizlazilo je iz vladajućeg marksističkog koncepta istorije koji je u proletarijatu u njegovoj „avangardi“ – komunističkoj partiji – video „jedine aktore neizbežnog kretanja ka socijalizmu“. Zato su u Jugoslaviji i Srbiji posle 1945. opozicione stranke zabranjene, pa slobodni izbori nisu bili mogući.²

Da bi izbori zaista bili slobodni, izborni i postizborni proces mora da ispunjava više kriterijuma. Uoči izbora: sloboda kretanja, sloboda govora, sloboda udruživanja, sloboda okupljanja, sloboda od straha za izbore i izbornu kampanju, odsustvo prepreka za učestvovanje na izborima i jednako i univerzalno pravo glasa; transparentan izborni proces; izborni zakoni ne smeju da daju prednost nijednoj partiji; odsustvo smetnji za upisivanje u birački spisak; uspostavljanje objektivne i nezavisne izborne komisije; nepristrasno tretiranje kandidata od strane policije, vojske i sudova; jednake mogućnosti za partije i nezavisne kandidate da učestvuju na izborima; nepristrasni program obrazovanja birača; regulisana izborna kampanja, jednak pristup javnim medijima, jednaka raspodela javnih finansijskih sredstava partijama, onemogućavanje zloupotreba vladinih sredstava. Na sam dan izbora treba da bude obezbeđen pristup izbornim mestima od strane partija, domaćih i stranih posmatrača i medija, tajnost glasanja; odgovarajući oblik glasačkih listića i biračkih kutija, nepristrasna pomoć glasačima, adekvatna procedura brojanja glasova, odgovarajući tretman nevažećih listića, adekvatne preventivne mere prilikom transporta izbornog materijala i nepristrasna zaštita biračkih mesta. Posle završetka izbora neophodno je oficijelno i brzo objavljivanje izbornih rezultata, nepristrasno razmatranje svih izbornih žalbi, nepristrasno izveštavanje o izborima u medijima i prihvatanje rezultata izbora od strane svih učesnika koji su u njima bili angažovani.³

Šta je od ovih kriterijuma bilo ispunjeno 1990?

Iako je u Srbiji i u socijalističkoj epohi bio prisutan dosta snažan narativ da je ona imala relativno dobre pretpostavke, temeljene na tradiciji još iz prve polovine 20. veka, za obnovu demokratskog parlamentarnog društva kada za

Lovljenje vetra. Politička ispovest Dobrice Ćosića, Beograd, 2001; Slobodan Antonić, *Zarobljena zemlja. Srbija za vlade Slobodana Miloševića*, Beograd, 2002; Jasna Dragović-Soso, „Spasioci nacije“. *Intelektualna opozicija Srbije i oživljavanje nacionalizma*, Beograd, 2004; Jovanka Matić, *Televizijska prezentacija izbornih kampanja za parlamentarne izbore u Srbiji 1990–2000: doktorska disertacija*/Jovanka Matić, Beograd, 2006; *Istorija Demokratske stranke 1989–2009. Dokumenti*. Priredili: Kosta Nikolić, Bojan Dimitrijević, Srdan Cvetković i Slobodan Gavrilović, Beograd, 2009; *Partije i izbori u Srbiji : 20 godina*/priredio Slaviša Orlović, Beograd, Fakultet političkih nauka: Centar za demokratiju: Friedrich Ebert Stiftung, 2011 (Beograd: Čigoja štampa).

² Vladimir Goati, *Izbori u SRJ 1990–1998. Volja građana ili izborna manipulacija*, Beograd, 2001, 11.

³ Isto, 18–19.

to jednom dođe vreme, ona je u politički pluralizam ušla potpuno nespremna. Ta predstava zasnivala se na istorijskom iskustvu nastalom posle dinastičkog prevrata iz 1903. kada je na vladarski presto došla dinastija Karađorđević. U istorijskoj svesti taj period, koji je trajao do početka Prvog svetskog rata, upamćen je kao nova faza u političkoj istoriji Srbije. On je nazivan „zlatnim dobom“ srpske demokratije jer su tada formirane institucije po ugledu na evropske i jer je, navodno, srpska intelektualna i politička elita prihvatila evropske demokratske koncepte kao svoje. Dominirala je ocena da je Srbija tada bila evropska liberalna monarhija u kojoj je vladao kut parlamentarne države.⁴

Ali, takve ocene bile su daleko do istine, njihova zasnovanost nije proveravana niti podvrgavana kritičkom preispitivanju, ali su one kreirale istorijsko nasleđe o srpskom društvu koje baštini izvorne demokratske i slobodarske ideje. Naličje takvog narativa pokazalo se upravo u periodu pohoda Slobodana Miloševićevog ka apsolutnoj vlasti. Politička tradicija Srbije bila je definisana sa više faktora koji su bili u suprotnosti sa zapadnoevropskim konceptom demokratije i političkog sistema u koji je Srbija trebalo da uđe tokom 1990. Na prvom mestu, što se poklopilo sa aktuelnim političkim događajima, bilo je obnavljanje kosovskog kulta, zatim shvatanje države kao „supstituta društva“, kolektivističko shvatanje demokratije i egalitarističke ideje.

Višestranački sistem u Srbiji nastao je iz Miloševićeve populističke „antibirokratske revolucije“. Sve značajnije srpske političke stranke svojim programima, još više delovanjem, samo su pratile osnovne smernice koje su postale dominantne u srpskom javnom mnjenju u periodu posle 1988. i delovali su isključivo dnevopolitički, prateći (više) ili negirajući (manje) ono što je Milošević postavio kao politički standard - jedinstvena Srbija i Jugoslavija kao federacija. Zato i nije stvorena realna alternativa njegovom ideološkom sistemu i zato je on ubedljivo i bez nekog većeg napora pobedio na prvim izborima. I u kasnijem periodu Miloševićevi suparnici kasnili su za njim, bilo da je on vodio ratnu ili mirotvornu politiku. Taj kompleks pratio je srpsku opoziciju punu jednu deceniju.

Prve višestranačke izbore u Srbiji obeležio je i niz događaja karakterističnih za epohu prelaska iz jednopartijskog u višepartijski sistem: medijska zatvorenost za opoziciju, represija režima i visok stepen političke netolerancije između neistomišljenika. Politički poredak Srbije u poslednjoj deceniji 20. veka bio je tip autoritarnog režima u kome su postojale demokratske i parlamentarne ustanove, ali ne i stvarna demokratija. Ustanove poretka, bez obzira na njihovu demokratsku formu, bile su samo fasada za ličnu vlast Slobodana Miloševića. On nije bio uzurpator ili samodržac kao u klasičnim sistemima tiranije, despotije ili

⁴ Opširnije o ovom problemu videti u: Дубравка Стојановић, *Србија и демократија. Историјска студија о „златном добу српске демократије“*, Београд, 2003, 7–15.

diktature, jer je uživao veliku podršku u narodu, posebno na početku vladavine i poštovao je demokratsku proceduru koju je sam stvarao.

Taj tip političkog poretka karakterističan je za društva na prelasku iz autoritarnih u demokratski poredak, kada pojedinac dolazi na vlast korišćenjem svih poremećaja (političkih, ekonomskih, socijalnih i društvenih) stvorenih dugom i krutom vladavinom u dotadašnjem političkom sistemu komunizma (socijalizma). Milošević je iskoristio demokratski naboj, ali ne da bi demokratizovao društvo do kraja, već da bi uspostavio ličnu vlast. Uveo je na prvi pogled demokratske institucije, ali se iza njih krila lična vladavina. Tako se ponovo stvarala autoritarna vlast, ali je ona ovoga puta imala podršku naroda.

„To ne bi prošlo u Srbiji“

U Sloveniji i Hrvatskoj uveliko su tekle pripreme za prve višestranačke izbore, a ubrzana dešavanja u Jugoslaviji i Srbiji kao da su ukočila Miloševića. Ići na izbore kao Savez komunista bio je preveliki rizik; od ideologije nije želeo da odustane, a još nije imao jasan stav da li u Srbiji treba da postoje druge stranke, odnosno pod kojim uslovima. U novogodišnjem intervju uoči 1990. za prištinsku „Rilindju“, Milošević je izjavio da je političko organizovanje u Srbiji slobodno, da nijednom društvu ne treba da smetaju „različita politička mišljenja“, ali ako je u pitanju politički pluralizam koji se „upotrebljava kao drugi naziv za ukidanje Jugoslavije i socijalizma – onda smo mi u Srbiji protiv“.⁵

Slobodan Milošević je samo četiri dana posle formiranja Srpske narodne obnove⁶ (iz koje će nastati Srpski pokret obnove), razmišljao o hapšenju Vuka Draškovića, istina ne zbog straha od gubitka vlasti. Režim je odmah prepoznao najopasnijeg protivnika i „Politika“ je već 9. januara pisala da su Draškovićeve ideje suprotne demokratiji, da one pokazuju „bedu i nemoć šovinista i četničkog noža“, da on želi da vrati vreme „mraka i mržnje“. O hapšenju Vuka Draškovića razgovaralo se 10. januara 1990. na neformalnom sastanku kod Miloševića: „*Ocenjujemo političku oportunističku eventualnog krivičnog gonjenja Vuka Draškovića. Pravni razlozi postoje. To bi moralo biti uslovljeno odgovarajućim merama prema Tuđmanu u Hrvatskoj i Rupelu u Sloveniji, ali oni to verovatno neće učiniti. Mi u Srbiji ne možemo večno biti 'veći katolici od pape'. Bilo kakva akcija samo u našoj Republici neće spasiti Jugoslaviju, a što se nas tiče, nas Vuk Drašković u Srbiji ne može ugroziti*“.⁷

⁵ Navedeno prema: „Politika“, 22. децембар 1989, 6.

⁶ „Srpska narodna obnova“ osnovana je 6. januara 1990. u Novoj Pazovi. Nastala je iz „Društva za očuvanje istorijske istine, srpskog jezika, ćirilice i odbranu Kosova“. Njeni lideri bili su Vuk Drašković i Mirko Jović.

⁷ Борисав Јовић, *Последњи дани СФРЈ. Дневничке забелешке*, Београд, 1995, 88.

Da paradoks bude još veći, Borisav Jović je već sutradan na sednici Predsedništva Jugoslavije predložio da se zabrane političke partije uz objašnjenje da su sve one bile „nacionalističke i separatističke“. Kada je Janez Drnovšek, predstavnik Slovenije u ovom telu, bio odlučno protiv i insistirao na slobodnom političkom delovanju, Jovićev komentar bio je sledeći: „*Boji se za Slovence i njihove partije. Možda i sam nekoj pripada*“.⁸

Prva opoziciona stranka u Srbiji – Demokratska stranka - formirana je (obnovljena) 11. decembra 1989. Njeni osnivači obznanili su toga dana *Pismo o namerama Demokratske stranke*.⁹ Osnivačka skupština stranke održana je 3. februara 1990. i okupila je krem srpske intelektualne opozicije, nekadašnje disidente i ljude nezavisnog mišljenja. Ali, oni su bili heterogeni po svom opredeljenju, što je sprečilo da ova stranka postane jasna alternativa Miloševićevom režimu. Tako su na osnivačkoj skupštini bili i ljudi koji su prethodno dali legitimitet samom Miloševiću (Matija Bećković i Dobrica Ćosić) kao i nekadašnji bliski Titov saradnik a kasnije prvi jugoslovenski disident Milovan Đilas.¹⁰

Osnovne smernice programa Demokratske stranke bile su: ukidanje monopola vlasti jedne političke stranke, kao i svakog oblika partijske države; uvođenje potpune slobode udruživanja u političke stranke, udruženja i saveze, „po sistemu prijave bez ikakvog prethodnog odobrenja ili provere, i bez ikakvog uslovljavanja ideološkim razlozima ili organizacionim uslovima“; odbrana ljudskih i građanskih prava, uspostavljanje pune parlamentarne demokratije i tržišne privrede.¹¹

Demokratska stranka založila se i za demokratski federalizam, zasnovan na novom „istorijskom sporazumu“ jugoslovenskih naroda. Ona je je u svojim programskim načelima i bila protiv konfederalnog koncepta preuređenja Jugoslavije koji je predlagan iz Ljubljane i Zagreba i gotovo da je u potpunosti sledila vladajući koncept Slobodana Miloševića. U dokumentu „Nacionalno pitanje i državno uređenje“ istaknuta su tri osnovna razloga za takvo opredeljenje: 1) konfederacija je bila istorijski preživeo i nedemokratski oblik složene države „koji, kao takav, potpuno zanemaruje slobodu građanina zarad nacionalne suverenosti“; 2) konfederacija je savez nezavisnih država, „pa bi za njeno uspostavljanje trebalo prethodno razbiti Jugoslaviju i na njenim razvalinama uspostaviti nezavisne nacionalne države, a kako ne postoji saglasnost

⁸ Isto, 89.

⁹ *Историја Демократске странке 1989–2009. Документи*. Приредили: Коста Николић, Бојан Димитријевић, Срђан Цветковић и Слободан Гавриловић, Београд, 2009, 26–28. – Писмо о намерама потписали су: Душан Вукajловић, Владимир Глигоров, Милован Даноjлић, Зоран Ђиндић, Гоjко Ђого, Слободан Илић, Марко Јанковић, Воjслав Коштуника, Драгољуб Мићуновић, Борислав Пекић, Мiodраг Перишић, Радослав Стојановић и Коста Чавошки.

¹⁰ На скупштини странке, за првог председника изабран је Драгољуб Мићуновић, за потпредседника Воjслав Коштуника, а за председника Извршног одбора Зоран Ђиндић.

¹¹ *Историја Демократске странке*, 33–34.

o teritorijama koje treba da pripadnu tim novim nezavisnim državama, ovaj pokušaj razbijanja postojeće zajedničke države mogao bi dovesti do građanskog rata ili nove totalitarne diktature“; 3) konfederalizovanje Jugoslavije dovelo bi u pitanje ne samo postojeće državno uređenje, već bi se dovele u pitanje i postojeće unutrašnje granice jer „*ove granice nisu utvrđene prema jedinstvenom merilu, već prema različitim merilima za različite federalne jedinice. Ove unutrašnje granice povlačio je od 1943. do 1945. Politbiro CK KPJ na čelu sa Josipom Brozom pod pretpostavkom da će Jugoslavija biti jedinstvena federacija tako da će svaki jugoslovenski narod, čak i ako živi u više federalnih jedinica, biti pod jednim državnim krovom. Ako se ova pretpostavka obara, onda se dovode u pitanje i unutrašnje granice. Demokratska stranka smatra legitimnom težnju svakog naroda da što više svojih sunarodnika okupi pod jednim državnim krovom*“.¹²

Zatim je usledilo ubrzano formiranje novih stranaka, uglavnom sa nacionalnim predznakom. U mnogo čemu one su bile radikalnije od Miloševića i dovodile su u pitanje monopol na korišćenje „narodnosnog obrasca“ opravdavanja vlasti.¹³ Milošević je, međutim, i u narednom periodu bio protiv višepartijskog sistema i slobodnih izbora u Srbiji. Objašnjenje je bilo da za tim nema potrebe. Te stavove izložio je i Lorensu Iglbergeru, državnom podsekretaru u Ministarstvu spoljnih poslova SAD, prilikom njegove posete Jugoslaviji 25. februara 1990.

Zanimljivo je da je američki diplomata smatrao kako je Milošević „liberal“. Na Iglbergerove pozitivne komentare ekonomskog programa Ante Markovića, tadašnjeg jugoslovenskog premijera, Milošević je odgovorio da je Marković „jednostavno preuzeo“ suštinu njegovog reformskog programa; nije prihvatio ni ocenu da politika „čvrste ruke“ prema Kosovu ugrožava jugoslovensku stabilnost. Odgovorio je kako je Srbija prinuđena da se brani od „islamskog fundamentalizma“ i „narkomafije“ na Kosovu. Tvrdio je i da je jedinstvena Jugoslavija jedina politička formacija koja omogućava da svi Srbi žive u jednoj državi, i to kao čvrsta federacija sa minimalnom samostalnošću republika. Rekao je i da nema ništa protiv višepartijskog sistema, ali je naglasio da on mora da deluje na jugoslovenskoj, a ne na republičkoj osnovi: „*To ne bi prošlo u Srbiji. Srbi žive širom Jugoslavije. Jedinstvo Jugoslavije je jedini način da oni žive u jednoj zemlji*“.¹⁴

O mogućem održanju višestranačkih izbora CK SK Srbije raspravljao je na svojoj 4. sednici marta 1990. ali nikakve odluke nisu donesene. Tada je prvi put spomenuta mogućnost preimenovanja partije; konkretnog predloga nije bilo.

¹² Isto, 55–56.

¹³ Slobodan Antonić, *Zarobljena zemlja. Srbija za vlade Slobodana Miloševića*, Beograd, 2002, 97.

¹⁴ Navedeno prema: Voren Zimmerman, *Poreklo jedne katastrofe. Jugoslavija i njeni rušitelji*, Beograd, 2003, 39.

Dominirala je ocena da SKS ima moderan program, jasan i precizno definisan odnos prema problemima Kosova i Metohije, što će biti najveći izborni aduti. Milorad Vučelić je bio jasan u oceni da je najveća prednost Saveza komunista Srbije „što je vlast do narednih izbora i dalje u njegovim rukama“.¹⁵ U srpskom rukovodstvu postojao je i strah da bi „prebrzo“ raspisivanje izbora omogućilo ponovnu albansku dominaciju na Kosovu i Metohiji i pospešilo albanski separatizam.

Talas promena koji je zahvatio Istočnu Evropu očekivao se i u Srbiji. Liberalna akademska i kulturna javnost bila je uverena da samo treba održati slobodne izbore i – Milošević i komunisti u Srbiji su gotovi, jednom zauvek. Takav strah, kasnije će se pokazati neosnovan, postojao je i u vladajućoj srpskoj grupaciji. Borisav Jović je u svom dnevniku 3. maja zabeležio sledeće: „*Sloba Milošević došao na moj poziv. Želim da ga obavestim o prilično sumornim mišljenjima ljudi sa kojima sam razgovarao o našim izgledima na izborima; zatim o merama za aktivnosti u Predsedništvu. Pre svega sam smatrao da se moramo ozbiljno pozabaviti svojim izgledima na višepartijskim izborima. Ne veruje da bi smo mogli da izgubimo na izborima, ali se pribojava za dalju budućnost. Upozorio sam ga na ozbiljne primedbe građana na lokalne funkcionere kojih se moramo u izbornoj trci otarasiti a kandidovati na našim listama ugledne i nekompromitovane ljude*“.¹⁶

U ovoj fazi primenjivao je stari recept – represiju. Sve do sredine 1990. Milošević i njegova okolina raspravljali su o prednostima nepartijskog pluralizma; prvi broj *Srpske reči* (nosio je datum 1. maj 1990) glasila Srpskog pokreta obnove, zabranjen je zbog fotografije generala Mihailovića na naslovnoj strani.¹⁷

Milošević je 10. maja u Pančevu izjavio da sa Srbijom „nema pogađanja“, da se demokratska klima u Srbiji koja je stvorena posle 8. sednice ne može koristiti za „plasiranje ideja koje nisu u interesu prosperiteta Srbije i za sklapanje saveza sa neprijateljski raspoloženim snagama izvan Srbije“. Stranke koje se još pošteno nisu i formirale optužio je za revanšizam i izazivanje građanskog rata i u Srbiji i u Jugoslaviji: „*Apeli za razne obračune i osvete samo su probni poklič za poziv na građanski rat. Iz dana u dan smo sve više svedoci ekspanzije nasilničkog, primitivnog i šovinističkog istupanja predstavnika nekih političkih partija. Iako se njihove tobožnje partije još nisu ni konstituisale, ni registrovale,*

¹⁵ НИИ, 18. март 1990, 9.

¹⁶ Б. Јовић, *Последњи дани СФРЈ*, 144.

¹⁷ U obrazloženju okružnog javnog tužioca stajalo je da prvi broj „Srpske reči“, svojim sadržajem „vređa srpski narod, nanosi uvrede žrtvama fašističkog terora i četničkog klanja i podstiče na nasilje“. (Navedeno prema: „Политика“, 1. јун 1990, 7).

već prete komunistima, drugim narodima, narodnostima. Ta divljanja država Srbija nikome neće dopustiti na svojoj teritoriji od Dragaša do Horgoša“.¹⁸

Odmah zatim zabranjen je skup SPO-a na Ravnoj Gori koji je trebalo da se održi 13. maja 1990. Jedno vreme aktuelna ideja bila je da se Socijalistički savez radnog naroda konstituiše kao Narodna stranka i tako uvede višestranački sistem u Srbiji. Pošto Milošević nije donosio nikakvu odluku, iako su već bili završeni u Hrvatskoj i Sloveniji, glavne stranke srpske opozicije potpisale su 30. maja zajedničku povelju o izborima. Opozicija je zahtevala uspostavljanje okruglog stola vlasti i opozicije, kao prelazne institucije do održavanja demokratskih izbora. Trebalo je dogovoriti donošenje izbornih zakona (o strankama, javnim glasilima i izbornim pravilima) kako bi za sve stranke važila ista pravila. Posle toga raspisali bi se slobodni izbori, najkasnije do kraja 1990. godine.

Milošević se pokrenuo 7. juna, kada je najavljeno osnivanje Socijalističke partije Srbije koja bi nastala „ujedinjenjem“ Saveza komunista i Socijalističkog saveza.¹⁹ Odmah je pokrenuta moćna propagandna mašinerija koja je dala podršku predlogu da se formira SPS. Govorilo se o „obnovi“ i „objedinjavanju“ levih snaga koje jedino mogu da obezbede ekonomski prosperitet Srbije. „Politika“ je na naslovnoj strani objavila nepotpisani komentar u kome je poručeno da je na ovaj način dat odgovor „profašistima“ sa severozapada Jugoslavije: „*Rađa se partija koja iskazuje ono što je već podstaknuto u duši svih poštenih ljudi*“.²⁰ Zatim je Milošević 11. juna ukinuo Pokrajinski sekretarijat unutrašnjih poslova na Kosovu jer je on „ozbiljno ugrozio javni red i mir u Pokrajini“. Zato su sve funkcije „milicije u službi unutrašnjih poslova u SAP Kosovo“ preuzete od strane Republičkog SUP-a.²¹

Da bi se pojačao pritisak na vlast, opozicione stranke održale su 13. juna veliki miting u Beogradu, na Trgu Republike. On je od režima odmah označen kao „miting protiv Srbije“. To je bio prvi opozicioni skup u Srbiji od kraja Drugog svetskog rata, što je stvorilo veliki strah u vladajućoj eliti, ali i kod njenih pristalica, jer je sećanje na Bukurešt bilo još sveže. Miting je otvoren pevanjem stare srpske nacionalne himne „Bože pravde“, koja se u Beogradu prvi put čula od kraja Drugog svetskog rata. U jednom trenutku spaljena je i petokraka sa Miloševićevom slikom. Strah je delimično prešao u paniku, iako su na ulici bili ljudi koji su pripadali intelektualnoj i kulturnoj eliti Srbije. Među okupljenima najveći broj (njih 58,5 odsto) imalo je više ili visoko obrazovanje. Iako za tim nije bilo nikakve potrebe, Milošević je pokrenuo policiju, pa je centar grada bio prepun do zuba naoružanih pripadnika policije.

¹⁸ Navedeno prema: „Борба“, 11. мај 1990, 1.

¹⁹ „Политика“, 8. јун 1990, 1.

²⁰ „Политика“, 9. јун 1990, 1.

²¹ „Политика“, 12. јун 1990, 1.

Posle završetka mitinga, građani su krenuli ka Skupštini kako bi predali svoje zahteve. Pošto ih u Skupštini niko nije primio, deo okupljenih krenuo je prema zgradi „Politike“ gde su spaljeni primerci lista uz povike „Brozovi janičari“ i „Laže Politika“. Vrhunac se dogodio ispred zgrade Televizije Beograd. Usledio je juriš policije i zbor je prekinut. U napadu je povređen i jedan od najistaknutijih srpskih intelektualaca književnik Borisav Pečić.²² „Politika“ je o ovom incidentu napisala sledeće reči: „Kada je njihovo ponašanje postalo rušilačko, intervenisala je policija.“²³

Zatim je pokrenuta kampanja protiv opozicionih partija: na mitingu „nije bilo demokratije“, izvršen je „fizički napad na miliciju“, traženo je da se „oceni rad“ Radija Studio B, Slobodan Jovanović je u „Politici Ekspres“ pisao da je izvršena „izdaja Srbije“, a Zoran Sokolović, predsednik Skupštine Srbije, odbio je da uopšte razgovara sa predstavnicima opozicionih stranaka zbog njihovog „huliganskog ponašanja“.²⁴ „Politika“ je ponovo u nepotpisanom komentaru optužila kolege iz „Borbe“ da aktivno učestvuju u „antisrpskoj koaliciji“.²⁵

Zahvaljujući podršci u narodu koju je nesumnjivo imao, Slobodan Milošević je odbio da saraduje sa opozicijom i odlučio se za ofanzivu. On nije bio istrošeni, ostareli komunista poput onih na istoku Evrope, ili liberalni komunista kao Milan Kučan ili Ivica Račan. On je bio u naponu snage (49 godina), efektivnu vlast imao je manje od tri godine, što je bilo deset puta manje od „proseka“ u komunizmu, a bio je „deset puta više željan da tu vlast zadrži“. Nije imao obzira ni prema liberalizmu, ni prema demokratiji, „bio je spreman da plati svaku cenu kako bi sačuvao vlast“.²⁶

Osnovna ideja ideologa SPS-a bila je da slede tradiciju evro-socijalizma, pa je Slobodan Milošević upoređivan sa Vilijem Brantom, Ulofom Palmeom i Fransoa Miteranom. Milošević je pokazao smisao za realnost, pa je odbio većinski predlog da se formira Komunistička partija Srbije. O tome je Milorad Vučelić pisao: „Bili su više nego uočljivi agresivni i tvrdokorni komunistički stavovi i ona shvatanja po kojima je Komunistička partija jedini oblik političkog života u zemlji. Ti otpori demokratizaciji doprineli su izvesnom zakašnjenju ove sadašnje inicijative za objedinjavanje levih i demokratskih snaga.“²⁷

Milošević je kao vešt taktičar izvukao pouke iz dešavanja na istoku Evrope i na zapadu Jugoslavije. Teško je poverovati da nije uočio pobeđu bivših bugarskih komunista, koji su na izborima održanim 10. i 17. juna 1990. nastupili pod imenom Socijalistička partija Bugarske i sa 47 odsto osvojenih glasova do-

²² S. Antičić, *Zarobljena zemlja*, 99.

²³ „Политика“, 14. јун 1990, 10.

²⁴ „Политика“, 15. јун 1990, 7.

²⁵ „Политика“, 16. јун 1990, 7.

²⁶ S. Antičić, *Zarobljena zemlja*, 102.

²⁷ НИИ, 17. јун 1990, 10.

bili 53 odsto poslaničkih mandata, jer su izbori održani po dominantno većinskom izbornom sistemu. Teško je poverovati i da nije uočio da je Kučan u Sloveniji pobedio i dobio više glasova od svoje stranke, koja je otišla u opoziciju jer je Kučan, slično kao i Račan, činio ustupke opoziciji. Miloševićeva strategija bila je - ne popustiti opoziciji nikada i ni u čemu: „*Zaigrao je bezobzirno i opasno, stavivši opoziciju pred izbor: uzmi ili ostavi. Opozicija je toliko bila uverena u svoj uspeh da je pristala na sve. Na kraju je izgubila sve.*“²⁸

Zatim je odlučio da postavi nova pravila u vezi odnosa političke moći u srpskom društvu. Prvi korak u legitimizaciji lične vlasti bilo je donošenje Ustava pre održavanja prvih višestranačkih izbora. Proklamovana politička namera bila je da treba rešiti tri najvažnija pitanja: državno, društveno-ekonomsko i politički pluralizam. Novi srpski ustav donesen je u svetlu sve izvesnijeg raspada Jugoslavije kakva je do tada postojala.

Ustav je napravljen po meri vladara. Težište vlasti prebačeno je na predsednika, izabranog na neposrednim izborima. Tako bi se vlast zadržala, čak i ako bi opozicija pobedila na parlamentarnim izborima. Novi ustav Srbiju je uredio kao da je samostalna država. Tako se Milošević zaštitio od još postojeće vlasti federalne države. Na primedbe opozicije da novi ustav treba da donese višestranačka skupština, Milošević je odgovorio da je prema postojećem ustavu Skupština Kosova mogla da spreči donošenje novog srpskog ustava. Pošto je bilo izvesno da će na višestranačkim izborima na Kosovu pobediti secesionističke snage, Srbija se nalazila u opasnosti da trajno ostane talac Kosova.

Milošević je 25. juna 1990. u Skupštini Srbije obrazložio predlog novog ustava i novi politički koncept. Srpski predsednik je prvi put javno rekao i da Srbija može da postoji i van Jugoslavije, kao samostalna država, ali u novim granicama: „*Donošenje novog ustava, između ostalog, treba da spreči svaki pokušaj tihog prevođenja federalne Jugoslavije u konfederaciju, odnosno predstavlja trenutak kada Srbija treba jasno i blagovremeno da stavi do znanja da svoje sadašnje administrativne granice vezuje jedino za federalno uređenje Jugoslavije. Jer ukoliko bi došlo do promene oblika uređenja Jugoslavije, tj. do njenog konfederalizovanja, bila bi otvorena sva ustavna pitanja. U takvom slučaju pitanje granica Srbije je otvoreno političko pitanje.*“²⁹ Milošević je objasnio i zašto ustav treba usvojiti pre izbora: „*Redosled poteza koji čini celinu našeg Predloga podrazumeva prvo ustav, pa izbore, jer bi obrnuti redosled neizbežno proizveo neustavnu situaciju i direktno otvorio vrata sukobima sa nesagledivim negativnim posledicama, pre svega na Kosovu. Niko odgovoran u takvu situaciju niti može niti sme uvoditi Srbiju.*“³⁰

²⁸ S. Antonić, *Zarobljena zemlja*, 103.

²⁹ Navedeno prema: Слободан Милошевић, *Прилог историји 20. века*, Београд, 2008, 48.

³⁰ Isto, 52.

Milošević je na kraju predložio da se o ovom pitanju građani izjasne na referendumu kako bi se „koalicija koja deluje protiv Srbije“ lišila osnove za optužbe da srpsko rukovodstvo novi ustav želi da nametne nedemokratskim sredstvima. Ovaj predlog odmah su podržali Dejan Medaković i Mića Popović.³¹ Opšta ocena bila je da će na ovaj način odlučiti narodna volja: Vasilije Krestić: „Demokratija se vratila u Srbiju na velika vrata“; Milutin Garašanin. „Referendum apsolutno potreban“; Miloš Žutić: „Skupoceni trenutak“; Jovan Ćirilov: „U ovom slučaju da“.³² Mihailo Marković: „Čas je da se kaže da“; Ljubiša Samarđić: „Odbrana od jednoulja“.³³ Budimir Košutić, profesor Pravnog fakulteta u Beogradu, koji će tokom 1991. biti i potpredsednik Vlade Srbije, izjavio je da će referendum konačno opredeliti ponašanje srpske opozicije: „On će konačno staviti opoziciju, tj. deo opozicije koji se do sada protivio redosledu Ustav pa izbori da odluči hoće li ići za većinom svoga naroda ili će se prikloniti stavovima kosovske alternative“.³⁴

Pošto je Milošević imao puno poverenje u narod, već 1. i 2. jula održan je referendum na kome je, prema službenim, teško proverljivim podacima, uzašlo 78 odsto upisanih birača, od kojih je 96,8 odsto izglasalo da se prvo donese ustav, pa da se tek onda održe izbori. Kada Albanci nisu izašli na izbore, kao ni na bilo koje druge, na ta objašnjenja niko se više nije osvrtao. Tako je pod opravdanjem da je „država važnija od demokratije“ donesen novu ustav koji je potvrdio Miloševićevu moć. Poslednja sednica Centralnog komiteta SK Srbije održana je 11. jula 1990. i na njoj je donesena odluka da se izvrši ujedinjenje sa Socijalističkom savezom kako bi se stvorila nova politička formacija.³⁵

Mihailo Marković je smatrao da je ishod referenduma pokazao snagu „demokratskog socijalizma“ koji je revitalizovan pod Slobodanom Miloševićem. Taj koncept bio je daleko bolji i od koncepta tržišne privrede za koji se zalagala srpska „desnica“ i tvrdio je da savremeni tokovi pokazuju da treba ukinuti privatnu svojinu i uvesti akcionarski oblik vlasništva. Činjenicu da Srbija još nije ni registrovala političke stranke niti je raspisala slobodne izbore, opravdao je objašnjenjem da je Srbija „prednjačila“ u ostalim domenima u odnosu na Sloveniju i Hrvatsku (privredna reforma), a čim se usvoji novi ustav, sve srpske „istorijske“ prednosti doći će do punog izražaja. U tom kontekstu Marković je tumačio i delovanje srpskih opozicionih stranaka opozicije - smatrao je da je srpska opozicija imala sasvim dovoljno vremena da se organizuje i demokratski konstituiše, ali da to nije uspela zbog svoje nedemokratske prirode.³⁶

³¹ „Политика“, 26. јун 1991, 7.

³² „Политика“, 28. јун 1990, 9.

³³ „Политика“, 29. јун 1990, 7.

³⁴ НИИ, 29. јун 1990, 15.

³⁵ „Политика“, 12. јул 1990, 5.

³⁶ Isto, 13.

Najbolje je stanje uoči izbora objasnio Dragoljub Mićunović, predsednik Demokratske stranke: „*Naš Prag se dogodio na Gazimestanu, naš Berlin se dogodio na Ušću. Milošević je na kraju komunizma upotrebio nacionalizam da bi homogenizovao mase, preduhitrivši tako talas antikomunizma kao kolektivne ideologije i energije*“.³⁷

Socijalistička partija Srbije konstituisana je na „kongresu ujedinjenja“ 16. i 17. jula 1990. Pre početka kongresa ujedinjenja, održani su kratki 12. vanredni kongres SK Srbije i poslednja sednica RK SSRN Srbije na kojima je odlučeno da se izvrši ujedinjenje. Na Kongresu su dominirale ocene da je ujedinjenje levih snaga izvršeno u „poslednji čas“ i da će to dovesti do ujedinjenja leve i na jugoslovenskom nivou. Milošević je izabran za prvog predsednika Socijalističke partije Srbije – za njega je glasalo 1.228 delegata, a za Radmilu Anđelković kao protivkandidata – 60.³⁸

Socijalisti su sebe definisali kao partiju koja nastavlja ideju narodne samouprave srpskog naroda kojoj su krajem 19. veka novi sadržaj dali srpski socijalisti „prožimajući je idejom socijalizma“. U Programu je rečeno i da će Socijalistička partija Srbije nastaviti „onaj umni i praktični doprinos“ ideji socijalne pravde za koju su se u Kraljevini Jugoslaviji borili komunisti: „*Ona čuva i razvija antifašističke i slobodarske vrednosti NOR-a i socijalističke revolucije, jer se uklapaju u najdublje i najsvetlije tokove istorijske tradicije srpskog i drugih jugoslovenskih naroda u borbi za slobodu i nezavisnost i predstavljaju nastavak dugogodišnje borbe radničkog pokreta, socijalista i komunista koji su doveli na scenu nove društvene snage, oslobodili i stvorili Jugoslaviju kao federativnu državu i socijalističku zajednicu*“.³⁹

Zanimljivo je da se Socijalistička partija delimično ogradila od Titovog nasleđa, iako njegovo ime nije ni spomenuto. U Programu je o tome rečeno sledeće: „*Birokratska samovolja i kult ličnosti koji je dugo godina bio način vođenja politike na svim nivoima, usporili su, odnosno ugrozili društveni razvoj – ekonomski prosperitet bi, inače, bio brži, a politički odnos demokratskiji. Kult ličnosti i politička samovolja proizveli su mnoga pogrešna sistemski rešenja koja su se naročito negativno odrazila na razvoj Srbije*“.⁴⁰

U završnom govoru Milošević je naglasio da je ujedinjenje leve izvršeno kako bi se „sačuvao mir i obezbedio progresivni društveni razvoj“. Najavio je i da će se nova partija veoma brzo osloboditi „uskogrudosti i osvetoljubivosti“ koje su bile karakteristične u prethodnom socijalističkom i komunističkom pokretu: „*Mir, ekonomski prosperitet, slobodan čovek i međusobno ravnopravni*

³⁷ Navedeno prema: Jasna Dragović-Soso, „*Spasioci nacije*“. *Intelektualna opozicija Srbije i oživljavanje nacionalizma*, Beograd, 2004, 357.

³⁸ „Политика“, 18. јул 1990, 1.

³⁹ www.sps.org.rs/dokumenti

⁴⁰ Isto.

*ljudi – vrednosti su sa kojima se Socijalistička partija Srbije danas obraća svom narodu i građanima Srbije.*⁴¹

Da bi se izborili za minimum političkih prava, predstavnici opozicije održali su 12. septembra miting u Beogradu sa koga je upućeno pismo Slobodanu Miloševiću. Od njega je traženo da predizborna kampanja traje najmanje tri meseca, da u svim telima kojima je poverena briga o izborima – od Republičke izborne komisije do biračkih odbora – učestvuju predstavnici svih stranaka. Tražilo se i najmanje dva sata večernjeg televizijskog programa i direktno sučeljevanje stranačkih vođa.⁴²

Ali, Milošević je odbio sve zahteve opozicije i preuredio politički sistem, pa je Srbija Ustavom, usvojenim 28. septembra 1990. dobila instituciju moćnog predsednika Republike. On je „predstavljao Republiku Srbiju“ i „izražavao njeno državno jedinstvo“, a u njegovim rukama bila je i spoljna politika. Političko delovanje Predsednika Republike bilo je oslobođeno svake naknadne ratifikacije Skupštine, a njegovi akti izuzeti su iz podložnosti bilo Ustavnom sudu, bilo prema potpisu Vlade. Piramida vlasti počivala je na „neraskidivom jedinstvu“ Predsednika Republike, Narodne skupštine i Vlade koje je izviralo iz moći jedne partije i njenog neprikosnovenog vođe. Tek obezbeđivanjem apsolutne kontrole nad partijom, Vladom i Skupštinom Milošević je mogao da obezbedi svoju vlast. Ustav je izbacio iz naziva Srbije prefiks „socijalistička“, a pokrajini Kosovo je vraćen stari naziv Kosovo i Metohija. Ustav je definitivno oduzeo pokrajinama u sastavu Srbije sve elemente državnosti.

Predsednik Republike predlagao je kandidata za premijera, ali „pošto saslušala mišljenje predstavnika većine u Narodnoj skupštini“; dobio je i pravo suspenzivnog veta na zakonske akte koje donosi Skupština, ali je to pravo mogao da iskoristi samo jednom. Predsednik Republike je dobio i ovlašćenja u vezi sa suspenzijom parlamentarnog poretka, ali je to mogao da uradi samo na „obrazložen predlog Vlade“. Slično je bilo i sa uvođenjem vanrednog stanja, a jedino je procedura za opoziv bila izuzetno komplikovana: prvo je za to moralo da se izjasni dve trećine poslanika u Skupštini, a onda bi se raspisivao referendum.

Ista skupština koja je usvojila novi ustav, usvojila je izborne zakone i raspisala izbore za 9. decembar, po većinskom sistemu; uslove za predstavljanje stranaka u medijima trebalo je da „bliže odredi“ Vlada; u telima koja su pratila izbore i utvrđivala njihov rezultat nije bilo mesta za predstavnike stranaka, već samo „predstavnike države“. Posle više protesta opozicionih stranaka, Vlada je tek 26. novembra prihvatila višestranački nadzor nad izborima.⁴³

⁴¹ „Политика“, 18. јул 1990, 1.

⁴² „Политика“, 13. септембар 1990, 7.

⁴³ S. Antić, *Zarobljena zemlja*, 105.

Tako su u politički život Srbije uvedeni, ali ne i usvojeni neki od formalnih atributa demokratije. Kult novog vođe, na čijem su izgrađivanju mnogi radili, jačao je autokratsku vlast. Njegova „duga senka“ vremenom je prekrila celokupni politički i društveni život. Prisustvo autokratskih struktura u institucijama koje su decenijama bile samo dekor, poništio je njihovu demokratsku suštinu. Izbori su obavljani po pravilima koje je određivala vladajuća partija i nisu jačali demokratske procese u društvu. Rašireno nacionalno nezadovoljstvo zbog položaja u kome se našao srpski narod posle Drugog svetskog rata, a posebno posle donošenja Ustava 1974. nije iskorišćeno za rušenje preživelog sistema vladanja, već za uspostavljanje sopstvenog modela lične vlasti. Na taj način su izazovi poslednje decenije 20. veka udaljili Srbiju od tipa društva i civilizacijskog standarda kojima je u istoriji stremila.

Iako je Miloševića popularnost u srpskom narodu bila nesumnjiva, većinsko mišljenje kritičke inteligencije, zasnovano na analogiji sa događajima u Istočnoj Evropi iz 1989. koji su, kako se govorilo, pokazali da je slom komunizma istorijska neminovnost, bilo je da će on izgubiti izbore. Najviše na šta je mogao da računa, bilo je nešto nalik onome što se već desilo u Sloveniji: pobjeda reformisanog („presvučenog“) komunista na predsedničkim, a demokratske opozicije na parlamentarnim izborima. Milošević je tu na prvi pogled kompleksnu situaciju uspeo da jednostavnim političkim potezima preokrene za sebe. Više je razloga koji su uticali na to: Jugoslavija gotovo da više nije ni postojala, Srbi u Hrvatskoj svedeni su na status nacionalne manjine; nejedinstvo opozicije; srpsko pitanje bilo je daleko od bilo kog rešenja; situacija na Kosovu i dalje je bila usijana i neizvesna – Albanci su ilegalno proglasili svoj ustav kojim je Kosovo definisano kao republika, a Albanci kao narod sa pravom na samoopredeljenje do otcepljenja; nasuprot opozicije nije stajala već slomljena komunistička partija kao na istoku Evrope, već novoformirana Socijalistička partija koja je prevazišla krizu legitimiteta i u potpunosti i bez ikakvog otpora preuzela sav državni aparat, medije, instrumente vlasti i najvažnije finansijske resurse koji su decenijama bio pod kontrolom SK; proces nacionalne homogenizacije nije se mogao tek tako preokrenuti u jednu čistu demokratsku opciju.

Najopasniji suparnik vlasti bio je Srpski pokret obnove Vuka Draškovića. On je otvorio i ona nacionalna pitanja koja čak ni Milošević nije pokretao – pitanja granica u slučaju raspada Jugoslavije i stvaranje posebnih jedinica srpske vojske. Nikao je i čitav niz drugih stranaka, ali je zahvaljujući harizmatičnoj ličnosti Vuka Draškovića („kralj srpskih trgova“) SPO privukao najviše pristalica. Stranka se jasno profilisala kao monarhistička i antikomunistička; borila se za rehabilitaciju Ravnogorskog pokreta i generala Dragoljuba Mihailovića („četnika“); zalagala se za obnovu parlamentarne monarhije, na čelu sa dinastijom Karađorđević; prihvatila je nezavisnost Slovenije i Hrvatske, ali pod uslovom „otplate“ njihovih „istorijskih dugova“ Jugoslaviji (jasno je i oštro osuđivan genocid

над srpskim narodom u NDH) i promene republičkih granica. Vuk Drašković je često umeo da kaže kako se neće dozvoliti ni secesija, ni konfederalizacija „nijednog pedlja zemlje natopljene srpskom krvlju i obeležene srpskim crkvama i grobovima“. Nova srpska država trebalo je da obuhvati sve teritorije koje su do 1918. bile deo teritorije Kraljevine Srbije, ali i one u kojima su Srbi bili u većini pre 1941. i početka ustaškog genocida.

Drašković je bio žestoki antikomunista, njegovi zanosni mitinzi i vatreni govori isijavali su buntovni naboj, samo njegovo prisustvo bilo je dovoljno da ispuni Trg Republike u Beogradu. Druge opozicione partije nisu ga podnosile, ali su koristile njegovu popularnost. Smetala im je Draškovićeva slava i zbrka koju je unosio na političkoj sceni.⁴⁴ Ostao je upamćen govor Vuka Draškovića u Novom Pazaru. Tamo su ga, osim pristalica, dočekali i ekstremni muslimanski nacionalisti koji su skandirali: „Pobićemo četnike.“ Drašković je odgovorio: „Preseći ćemo čvor poput Aleksandra Makedonskog da bismo mogli dalje i očistimo čir koji već dugo muči utrobu Srbije. Kad Srpski pokret obnove dobije vlast, Srbijom će lepršati samo jedna zastava – srpska, a svaki onaj ko u ruku ovom Raškom zemljom stegne turski barjak, ustaški barjak, albanski barjak ili bilo čiji drugi državni barjak sem srpskog – ostaće i bez ruke i bez barjaka.“⁴⁵

Vuk Drašković je 7. septembra 1990. uputio jedno pismo („U odbranu srpstva“) na adrese vodećih političkih stranaka i najznačajnijih srpskih institucija (SANU, SPC, Udruženje književnika Srbije, Matica Srpska i Matica iseljenika Srbije) sa predlogom da se sastanu i usvoje zajedničku Deklaraciju o zaštiti nacije. U pismu je, između ostalog, rekao i sledeće: „U Hrvatskoj je uspostavljena ustaška vlast, osnivaju se oružane formacije Srboubica. Ustaško Vrhovništvo je sklopilo antisrpski pakt sa Arnautima i muslimanskim fundamentalistima, rasrbljenom ali militantnom i glasnom manjinom u Crnoj Gori, kao i srbofobskim štabovima po Makedoniji koji otvoreno traže naše teritorije. Srpski narod je suočen sa ujedinjenom mržnjom kao i 1914. i 1941. Moramo što pre, odmah, pretećem zlu da se suprotstavimo. Ne smemo dozvoliti da nas, i treći put u ovom veku, preteknu događaji.“⁴⁶

Sastanak je održan 17. septembra u Udruženju književnika Srbije, ali se malo ko odazvao Draškovićevom pozivu. On je tada rekao da Srbi nemaju na koga da se oslone, da je „Titoistička Jugoslavija“ pred raspadom, da je sve što je pola veka „raslo na antisrpskoj strategiji“ ujedinjeno protiv Srba i Srbije: „Hrvati traže teritorije do Drine, Kotora i Zemuna. Već pišu i konfederalni ugovor kao prvu stepenicu ka uspostavljanju svoje sasvim suverene države. Čvrsto se oslanjajući na Hrvatsku, islamski fundamentalisti u Herceg-Bosni omeđuju svoje

⁴⁴ Славољуб Ђукић, *Између славе и анатеме. Политичка биографија Слободана Милошевића*, Београд, 1997, 159.

⁴⁵ Navedeno prema: S. Antoniћ, *Zarobljena zemlja*, 109.

⁴⁶ „Српска реч“, 15. септембар 1990, 37.

imanje, pri čemu računaju i na Rašku oblast, odnosno Sandžak, kako ga oni zovu, i ako im nebeske prilike budu naklonjene, i na Kosovo i Metohiju. [...] Ujedinjenjem Nemačke ustaška ideja u Hrvatskoj dobila je krila, a to 'poglavnik' Tuđman i ne krije. Za dve, tri godine sudbinu Evrope određivaće 'germanski džin' i za sada nema u izgledu snage koja će moći da mu parira. Engleska je ostarila i ne usuđuje [se] da stane ispred ogledala, već sa setom razgleda svoje devojačke fotografije. Francuska slava je davno zašla, a Rusija je u agoniji."⁴⁷

I pored takvih reči, Vuk Drašković je kod režima poneo oreol „izdajnika“ pa je, na primer, jedva izbegao linč od stane pristalica SPS-a prilikom mitinga u Kosovu Polju 29. septembra 1990. Draškovića je sačekao kontramiting, nije mu dozvoljeno ni da govori, a on je osuđen kao čovek koji je u službi „antisrpske koalicije“ i kao političar koji nastupa sa „crnim arsenalom poruka, logora, fizičkih likvidacija i sejanja mržnje“.⁴⁸

Ali, sa približavanjem izbora i, posebno, posle njih, Vuk Drašković je promenio svoj narativ. Tako je 5. novembra 1990. na saboru SPO-a rekao da stranka ne želi da ruši Jugoslaviju, već da želi novu, sasvim drugačiju Jugoslaviju: „Za federaciju smo, čak i po cenu pristajanja na sadašnje unutrašnje granice koje su inače neistorijske i kriminalno postavljene, pod uslovom da savezna država bude višestranačka i demokratska republika ili monarhija, sa jakom centralnom vlašću i pod uslovom da se autonomne pokrajine ili oblasti uspostave svuda gde njihovo postojanje nameću isti razlozi kao i današnjoj Srbiji“.⁴⁹

Prvi srpsko-hrvatski sukobi jasno su pokazali da se jugoslovenska kriza neće razrešiti mirnim putem, pa se Vuk Drašković sve više okretao demokratskoj retorici (demokratsko, pa nacionalno pitanje). Iako je SPO poslao paravojnu formaciju u Hrvatsku („Srpska garda“), rat u Sloveniji postao je prekretnica u Draškovićevoj političkoj filozofiji. Tako je SPO izgubio najveći broj svojih osnivačkih članova kada se Drašković transformisao u „mirovnjaka“ i kada je optužen da je „prodao“ Srbe izvan Srbije, što će od njega veoma brzo odvojiti tvrdokorne nacionaliste koji će postati okosnica političkog pokreta najekstremnijeg srpskog političara u njenoj modernoj istoriji – Vojislava Šešelja.

Opozicija se dugo borila za višestranačku kontrolu izbora. Tek kada je zaprečeno bojkotom i kada je iza te ideje stala većina stranaka, Milošević je popustio. Milošević je na ustupak pristao tek posle intervencije Dobrice Ćosića koji se sa njim sastao 25. novembra i uspeo da ga ubedi da je i u Miloševićevom ličnom i u nacionalnom interesu Srbije da pokaže razumevanje za zahteve opozicije. Ćosić je čak savetovao Miloševića da on lično predloži amandman i obrazloži ga na sednici Skupštine Srbije. Ali, to je već bilo nerealno očekivanje i

⁴⁷ „Српска реч“, 1. октобар 1990, 8.

⁴⁸ „Политика“, 30. септембар 1990, 7.

⁴⁹ „Српска реч“, 15. новембар 1990, 19.

Milošević je naredio Brani Crnčeviću i Zoranu Sokoloviću koji su prisustvovali ovom razgovoru, da neko do njih predloži da se usvoji amandman opozicije.⁵⁰

Tako su izmene izbornog zakonodavstva prihvaćene u poslednjem trenutku – 26. novembra kada je Skupština Srbije usvojila predlog grupe poslanika Nove demokratije – pokreta za Srbiju (predlog je podržao i Brana Crnčević) da svi predlagači kandidata za poslanike i predsednika republike mogu i da kontrolišu izbore i prebrojavanje glasova. Ipak, na sugestiju Republičkog izvršnog veća nije prihvaćen predlog da se uvede institucija okruglog stola vlasti i opozicije.⁵¹

Socijalistička partija Srbije i Slobodan Milošević snažnu podršku dobili su od armijskog vrha, preko generala Veljka Kadijevića, koji je 3. decembra poručio da „ideji socijalizma, istorijski gledano, pripada budućnost“. Istovremeno je optužio srpske opozicione stranke da se oslanjaju na inostranu pomoć i tako rade „na daljoj eroziji položaja Jugoslavije u svijetu“.⁵² Slična podrška dobijena je i od rukovodstava Srba iz Bosne i Hercegovine i Hrvatske, što je u tadašnjoj pregrejanoj nacionalnoj atmosferi SPS-u i Miloševiću dalo patriotski oreol. Radovan Karadžić je izjavio da SDS „podržava rukovodstvo Srbije na čelu sa Slobodanom Miloševićem“.⁵³ Istovremeno je rekao i da je Vuk Drašković, vođa najveće opozicione stranke u Srbiji, „naneo veliku štetu Srbima u Bosni i Hercegovini“.⁵⁴

Milošević i socijalisti govorili su o miru, prosperitetu i ekonomskom blagostanju u slučaju njihove pobjede. Zahvaljujući apsolutnom medijskom monopolu i optužbama na račun vlade Ante Markovića da je ona jedini krivac za slabo stanje u ekonomiji, uspjeli su da dobiju izbore. Većina glasova koja je data njima, data je za dobar život, za dobre plate, za mir u Jugoslaviji. Kasnije, kada je Milošević zaratio, Srbija je optužena da je glasala za rat. Nacionalizam je bio okosnica političke kampanje drugih stranaka. Miloševiću nije trebalo da dokazuje svoja nacionalna osećanja jer je on skoro „ujedinio sve Srbe“. Dok je Drašković pretio, on je umirivao građane i pozivao ih da se suprotstave „mračnim snagama prošlosti“. Na njegovim mitinzima se pevalo: „*Slobo Srbine, ne daj da se gine.*“

Opozicija nije imala, niti je mogla da ima jasnu alternativu Miloševićevom nacionalnom programu, jer je politička budućnost bila zaustavljena od

⁵⁰ Navedeno prema: Slavoljub Đukić, *Lovljenje vetra. Politička ispovest Dobrice Ćosića*, Beograd, 2001, 163–164.

⁵¹ „Борба“, 27. новембар 1990, 1–2.

⁵² „Политика“, 3. децембар 1990, 1. - General Kadijević je obećao da će biti razoružane sve vojne formacije u Jugoslaviji koje su izvan jedinstvenih i Ustavom SFRJ definisanih oružanih snaga: „*A nosioci njihovog konstituisanja – odgovaraće po zakonu. Tu neće biti pogađanja i kompromisa*“ (Isto, 5).

⁵³ „Политика“, 5. децембар 1990, 1.

⁵⁴ Исто, 6.

istorijskih sila na koje ona nije mogla da utiče. Na kraju je opozicija izgubila i poslednje sredstvo kojim je mogla kako-tako da se suprotstavi režimu - jedinstvo. Milošević je snažno odbacivao nasilje i opoziciju optuživao da podstiče nacionalističke obračune i „opšti haos“. Sebe je predstavljao kao jedinog garanta mira i bezbednosti. Na poslednjem predizbornom mitingu, održanom 5. decembra u Novom Sadu, govorio je najviše o privrednim temama: „Uspećemo u preporodu Srbije.“ Kao glavne elemente svoje politike istakao je: politiku mira, nezavisnost zemlje, ekonomski prosperitet, ravnopravnost „među ljudima i narodima“. Obećao je i doslednu borbu protiv „regresivnih snaga“ u koje je ubrojao „neprijatelje“ Jugoslavije i socijalizma.⁵⁵

Glavna parola Socijalističke partije bila je: „Sa nama nema neizvesnosti.“ Televizija Beograd je uporno stvarala sliku o SPS-u kao o stranci mira, a o opoziciji kao o ratnim huškačima, nosiocima „istorijskog regresa“ i šovinizma. Druga dominantna optužba poručivala je da nijedna opoziciona partija nema nikakav osećaj za celinu srpskog naroda. Zaplašen propagandom da će mu opozicija uzeti plate i penzije i oterati ga u rat, običan građanin glasao je za Miloševića.

Prvi višestranački izbori u Srbiji, parlamentarni i predsednički, posle Drugog svetskog rata održani su 9. decembra 1990. Pravo glasa imalo je 7.044.797 građana upisanih u birački spisak. Na izbore za predsednika Republike izašlo je 5.034.613 birača (71,50 odsto). Nevažećih listića je bilo 205.212 (4,1 odsto). Za položaj predsednika Srbije nadmetalo se 32 kandidata. Ubedljivom većinom pobedio je Slobodan Milošević, kandidat Socijalističke partije Srbije. On je osvojio 3.285.799 glasova (63,34 odsto izašlih na izbore, odnosno 46,72 odsto biračkog tela). Drugi je bio Vuk Drašković, kandidat Srpskog pokreta obnove sa 824.674 glasova (16,40 odsto), a treći Ivan Đurić, kandidat Udruženja za jugoslovensku demokratsku inicijativu sa 277.398 glasova (5,52 odsto).⁵⁶

Neposredno po saopštavanju izbornih rezultata, Milošević je izjavio: „*Dužnost predsednika Republike, koju preuzimam odlukom građana Srbije, shvatam kao obavezu i odgovornost za ostvarenje politike slobode, mira i ravnopravnosti naroda i ljudi; politike koja će Srbiju da vodi putem ekonomskog i kulturnog razvoja. [...] Srbija sada treba da se ujedini i mobilise na ostvarenju privrednog, kulturnog i, uopšte, društvenog preporoda za koji postoje sve pretpostavke i u kome svaki građanin Srbije treba da učestvuje.*“⁵⁷

Parlamentarni izbori održani su 9. i 23. decembra po većinskom izbornom sistemu, koji je podrazumevao dva izborna kruga. Na izborima su učestvovalе 53 stranke; biralo se 250 poslanika tako da je Srbija imala 250 izbornih jedinica. Da bi izbori bili važeći, na glasanje je trebalo da izađe najmanje polovina upisanih birača, a pobjedu je odnosio kandidat koji bi dobio prostu većinu birača koji su

⁵⁵ Navedeno prema: С. Милошевић, *Прилог историји*, 82.

⁵⁶ V. Goati, *Izbori u SRJ*, 210.

⁵⁷ „Политика“, 13. децембар 1990, 1.

glasali. U biračke spiskove bilo je upisano 7.044.797 birača, a u prvom krugu glasalo je 5.034.613 birača ili 71,49 odsto. Ubedljivo je pobedila Socijalistička partija Srbije: u prvom krugu za njene kandidate glasalo je 2.320.580 birača i ona je osvojila 87 mandata. Drugi je bio Srpski pokret obnove sa 794.789 glasova, a treća Demokratska stranka sa 374.887 glasova. Drugi izborni krug, uprkos smanjenom odzivu građana (glasalo je 48,33 odsto upisanih birača) potvrdio je ubedljivu pobjedu SPS-a koja je u republičkoj Skupštini imala ukupno 194 poslanika; drugi je bio Srpski pokret obnove sa 19, Demokratska zajednica vojvođanskih Mađara imala je 8, a Demokratska stranka 7 poslaničkih mesta.⁵⁸

Značajan deo biračkog tela i dalje je u prvi plan stavljao harizmu partijskog lidera, nego neke druge parametre. Izbori u Srbiji održani su u uslovima velike političke krize na jugoslovenskom nivou, a normalno funkcionisanje višestranačkog sistema bilo je ugroženo čestim isključivostima političkih aktera koji nisu uvek bili spremni na kompromise i odustajanje od maksimalističkih ciljeva.⁵⁹

Istovremeno sa izborima u Srbiji održani su izbori (parlamentarni i predsednički) i u Crnoj Gori, kao poslednji višestranački izbori u Jugoslaviji. U ovoj republici vladajuća partija nije promenila ime, pa je na izbore izašla pod starim imenom – Savez komunista Crne Gore i ubedljivo pobedila. Birano je Predsedništvo i njegov predsednik, a ne predsednik Republike; posle dva izborna kruga pobedio je Momir Bulatović. SK CG je dobio 55 odsto glasova – ukupno 83 poslanička mandata (crnogorska skupština je imala 125 mesta), a komunisti nisu pobedili jedino u Baru i Plavu (Reformisti) i Ulcinju i Rožajama (Demokratska koalicija tri nacionalne muslimanske stranke). Momir Bulatović je u drugom krugu dobio čak i više glasova nego u prvom: 200.348. Konstituisanje Skupštine i Predsedništva obavljeno je 27. decembra 1990.

U Srbiji i Crnoj Gori izborna apstinencija bila je nešto izraženija nego u ostalim republikama SFRJ. U Srbiji je to velikim delom rezultat odluke „albanske alternative“ (okupljala partije albanske nacionalne manjine na Kosovu i Metohiji) da bojkotuje izbore. Međutim, i ako se uzme u obzir Srbija bez te pokrajine, pokazuje se da je i na tom području manje građana izašlo na birališta nego u većini jugoslovenskih republika. Postoji više objašnjenja nešto manje izborne participacije građana u Srbiji i Crnoj Gori. Prvo objašnjenje jeste da je to rezultat rezervi prema novom pluralističkom poretku koji su prvi slobodni izbori snažno simbolizovali. U prilog takvoj interpretaciji posredno govore podaci empirijskih istraživanja sprovedenih u SFRJ u pretpluralističkom razdoblju iz kojih se može zaključiti da su građani Srbije i Crne Gore znatno šire i intenzivnije prihvatili institucije i vrednosti vladajućeg socijalističkog režima nego građani Slovenije

⁵⁸ V. Goati, *Izbori u SRJ*, 209.

⁵⁹ Драган Петровић, *Српске политичке странке*, Београд, 2007, 112–122.

i Hrvatske. Privrženost populacije socijalizmu nije u Srbiji uzdrmana ni neposredno nakon „biblijskih promena“ 1989. na šta upućuju rezultati empirijskog istraživanja koje je u oktobru 1990. realizovao Institut za političke studije iz Beograda. U tom istraživanju sprovedenom na teritoriji Srbije (reprezentativan uzorak), 40 odsto ispitanika prihvatilo je tvrdnju koja glasi: „Rado bih podržao nekog ko nudi pravi socijalizam.“ Nije zato preterana ocena Vladimira Goatija da je 1990. u Srbiji došlo do „preuranjene“ pluralističke promene, jer je režim još uživao snažnu podršku u narodu.⁶⁰

Sa dvotrećinskom većinom u parlamentu Socijalistička partija lako je formirala vladu. Za premijera je 11. februara 1991. izabran Dragutin Zelenović. Rekao je da će osnovni cilj njegove vlade biti maksimalno iskorišćavanje prirodnih resursa, industrijskih kapaciteta i naučnog potencijala Srbije: „*Srbija definitivno mora napustiti i poslednje ostatke dogovorne i raspodeljivačke ekonomije kao najvažnije uzroke njene neefikasnosti. Njen jedini i pravi put jeste i moraju biti ekonomske i društvene reforme po ugledu na savremene razvijene države.*“⁶¹

U vladi su prvi put posle Drugog svetskog rata uspostavljena ministarstva spoljnih poslova i odbrane, čime se zaokruživala državnost Srbije, tj. kidale veze sa federalnom državom. Vlada Dragutina Zelenovića delovala je u izuzetno složenim političkim okolnostima, jer se našla u vrtlogu događaja uslovljenih raspadom SFRJ. Zbog toga je ona i potrajala jako kratko, tek nešto više od 10 meseci.

Summary

Dr Kosta Nikolić

The Restoration of the Parliamentary Regime in Serbia in 1990

Key words: *Serbia, Yugoslavia, socialism, parliamentarism, elections, democracy, dictatorship*

The multi-party political system in Serbia developed from the populist “anti-bureaucratic revolution” of Slobodan Milošević. In their programs and even more in their activities, all major Serbian political parties followed the main tacks that became dominant in the Serbian public opinion after 1988 and they acted on day-to-day basis, following (mostly) or disputing (less often) what Milošević had set as the political standard – the unified Serbia and Yugoslavia as a federation.

⁶⁰ V. Goati, *Izbori u SRJ*, 25.

⁶¹ „Politika“, 12. februar 1991, 1.

The opposition had and couldn't have a clear alternative to Milosevic's national program because the political future was halted by forces beyond its control. For that reason no real alternative to his ideological system was created and because of that he won the first elections convincingly and hands down.

The first multi-party elections in Serbia were marked by a series of events typical for transition from one-party system to the multi-party one: exclusion of the opposition from the media, regime repression, large degree of political intolerance among people of diverging political opinions. The political system in Serbia during the last decade of 20th century was a kind of authoritarian regime possessing democratic and parliamentary institutions, but lacking real democracy. Regardless of their democratic form, the institutions of the system were just a façade for personal power of Slobodan Milosevic.